

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МАРТИРОСЯН Людмила Іванівна

УДК 81'373.423=161.2=161.1

**УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКА МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ В ГЕНЕТИЧНОМУ І ФУНКЦІОНАЛЬНО-
СЕМАНТИЧНОМУ АСПЕКТАХ (ДІЄСЛІВНА ЛЕКСИКА)**

Спеціальність 10.02.17 - порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

КИЇВ-2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор КОЧЕРГАН МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ, Київський національний лінгвістичний університет, кафедра загального та українського мовознавства, завідувач кафедри

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор ОЗЕРОВА НІНА ГРИГОРІВНА, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, відділ російської мови, завідувач відділу

кандидат філологічних наук
ПОДОЛЯН ІЛОНА ЕРІХІВНА,
Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра лексикології та стилістики англійської мови,
старший викладач

Провідна установа Інститут української мови НАН України,
відділ лексикології та комп'ютерної лексикографії, м. Київ

Захист відбудеться "15" березня 2002 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.054.02 Київського національного лінгвістичного університету (03680, МСП, Київ - 150, вул. Червоноармійська, 73)

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного лінгвістичного університету

Автореферат розісланий "14" лютого 2002 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

А.А.Калита

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасна лексична семантика є невичерпним джерелом для нових контрастивних досліджень, спрямованих на вивчення міжмовних контактів, взаємозв'язків і взаємовпливу як різних мов загалом, так і близькоспоріднених зокрема. Особливо актуальним і дотепер залишається створення найбільш ефективної методики для визначення основних одиниць, принципів, критеріїв і параметрів зіставної лексичної семантики. Пошуки адекватних підходів до розв'язання цієї проблеми спонукали звернутися до українсько-російської дієслівної омонімії.

Актуальність реферованого дослідження зумовлюється необхідністю більш детального висвітлення динаміки лексико-семантичних систем української та російської мов, виявлення гомогенності чи гетерогенності їх лексичного складу, з'ясування характеру та типів міжмовних лексичних корелятивів у плані як форми, так і змісту.

Традиційно міжмовні омоніми розглядаються з точки зору наявності або відсутності генетичних зв'язків між одиницями (розширення, звуження чи переосмислення значення слів), співвідношення первинних та вторинних семантичних структур (В.В.Акуленко, М.П.Кочерган, В.П.Анікін, Л.Г.Кашкуревич, А.Є.Супрун), функціонально-стилістичних особливостей паралельних лексичних утворень у двох мовах у процесі їх контактування (Л.В.Бублейник, В.М.Манакін, К.І.Ходова, І.С.Ровдо, М.В.Чижмарова, О.А.Шаблій та ін.).

В україністиці сформувалася власна школа дослідників міжмовної омонімії в споріднених мовах. Заслужують на увагу дослідження російсько-української (Н.В.Заславська), українсько-польської (М.А.Беднаж) та українсько-чеської (О.Л.Паламарчук, Л.Ю.Кіцила) міжмовної лексичної омонімії різних лексико-граматичних розрядів слів з точки зору їх походження та функціонування. Зокрема Н.В.Заславською розглянуто міжмовну омонімію іменників та прикметників в українській і російській мовах з функціонально-стилістичного погляду.

Незважаючи на те, що загальнотеоретичні засади, джерела й причини виникнення явища міжмовної омонімії близькоспоріднених мов з урахуванням їхньої частиномовної належності та формально-семантичної стратифікації вже розроблялись, цілісного контрастивного аналізу омонімів-дієслів у генетичному і функціонально-семантичному аспектах в українській та російській мовах ще немає, а тому пропоноване дослідження є на часі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрям дослідження пов'язаний з науковими темами "Проблеми зіставної семантики", "Типологічні дослідження слов'янських мов і формування комунікативної компетенції", що розробляються на кафедрі загального та українського мовознавства, кафедрі фонетики та граматики слов'янських мов Київського національного лінгвістичного університету. Тема

дисертації затверджена вченою радою Київського державного лінгвістичного університету (протокол № 4 від 22 листопада 1998 року).

Метою роботи є виявлення генетичних, функціональних та структурно-семантичних особливостей українсько-російських дієслівних міжмовних омонімів.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- окреслити основні підходи до вивчення дієслівних міжмовних омонімів за генетичним, формальним та змістовим принципами;
- виділити функціонально-ономасіологічні групи та аспектуальні класи дієслівної міжмовної омонімії з урахуванням їхньої морфемної й семантичної кореляції, належності до словотвірних гнізд та парадигматичних зв'язків омонімічних референтів;
- установити типи номінативних і семантичних структур абсолютних і відносних міжмовних дієслівних омонімів з огляду на джерела їх виникнення, описати їх основні моделі;
- розглянути гомогенну і гетерогенну міжмовну омонімію крізь призму трансформації й семантичної динаміки їхніх етимонів та у зв'язку з функціонально-стилістичним розшаруванням ЛСВ;
- систематизувати міжмовні омоніми на підставі виявлених типологічних і параметричних ознак;
- дати кількісну характеристику дієслівної українсько-російської міжмовної омонімії.

Об'єкт дисертації – українсько-російська дієслівна міжмовна омонімія в генетичному і функціонально-семантичному аспектах.

Предмет дослідження – зіставна типологія формальних і семантичних розбіжностей українсько-російської міжмовної омонімії в діяхронії та синхронії.

Матеріал для дослідження вилучено шляхом суцільного добору зі словника М.П. Кочергана "Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов: Словник російсько-українських міжмовних омонімів". – 1997.

Загальний корпус фактичного матеріалу становить 350 омонімічних пар.

Методи дослідження мають комплексний характер: як загальні застосовуються зіставно-типологічний, порівняльно-історичний та описовий методи, за допомогою яких простежується й описується діяхронічна еволюція та синхронічний стан генетично споріднених слів, а також як допоміжні – компонентний аналіз для дослідження плану змісту міжмовних омонімічних лексичних одиниць, що складаються з семантичних компонентів (сем), та кількісний – з метою поєднання об'єктів за ступенем таксономічних ознак, тобто за числовим вираженням ЛСВ для встановлення типів міжмовних омонімів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше встановлено типологію семантичних і номінативних структур українсько-російських дієслівних міжмовних омонімів з позиції співвідношення їхньої внутрішньої

та зовнішньої форми, розкрито механізм їх взаємодії з такими категоріями, як способи дієслівної дії, аспектуальні класи у зв'язку з функціонально-ономасіологічною характеристикою одиниць, їх морфемно-структурною співвіднесеністю. На підставі різнопланової стратифікації гомогенних та гетерогенних омокорелятивів у плані первинної та вторинної номінації виявлено специфіку синтагматичних зв'язків омонімічних афіксів та дериваційних дієслівних основ, визначено їх словотвірні гнізда, змодельовано перехресні паронімічні ряди.

Теоретичне значення роботи вбачається в тому, що вона є певним внеском у загальну проблематику лексико-семантичної типології й методики зіставного вивчення лексичної і граматичної семантики споріднених мов в ономасіологічному та семасіологічному аспектах. Низка порушених у дисертації проблем знайде певне застосування при дослідженні граматичних, семантичних та дериваційних особливостей дієслів в українській та російській мовах, а також у подальшому вивченні категорій аспектуальності, зворотності тощо.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що виявлення особливостей українсько-російських дієслівних міжмовних омонімів, їх функціональних характеристик дозволяє розробити конкретні методичні рекомендації щодо нормативного вживання дієслів у різних стилях зіставлюваних мов. Матеріали дослідження стануть у пригоді в лексикографічній практиці, особливо при укладанні двомовних тлумачних і перекладних словників, а також у вузівських курсах із сучасної української й російської мов та зіставної типології.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційного дослідження були висвітлені в доповідях на міжнародних наукових конференціях "Проблеми зіставної семантики" (Київ, 1999), "ЛІНГВАПАКС-ЮНЕСКО" (Київ, 2000), "Семантика мови й тексту" (Івано-Франківськ, 2000), "Диалог в славянських літературах и языках" (Ополе, Польща, 2001), "Грамматика української мови у функціональному висвітленні" (Полтава, 2001).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено в 4 статтях, виданих у фахових збірниках наукових праць.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми дослідження, його актуальність і наукова новизна, визначаються мета й конкретні завдання, теоретичне й практичне значення, описуються методи та матеріал дисертації, висвітлюється історія вивчення проблеми, характеризується структура роботи.

У **першому розділі** "*Типологія дієслівних міжмовних омонімів в українській та російській мовах*" простежується традиція вивчення омонімії, з'ясовуються джерела та причини її виникнення, подається класифікація українсько-російських дієслівних міжмовних омонімів (далі ДМО) за кількістю ЛСВ, виокремлюються їхні функціонально-ономасіологічні групи та аспектуальні класи.

У другому розділі "*Структурно-семантична стратифікація абсолютних і відносних омонімів (походження та функціонування)*" з урахуванням принципів та критеріїв побудови семантичних структур досліджуваних омонімів виділено п'ять груп абсолютних та шість – відносних ДМО.

У **висновках** узагальнюються сформульовані в розділах положення та підсумки проведеного дослідження.

Загальний обсяг дисертації становить 437 сторінок, з яких 175 – основного тексту, 240 – додатків у вигляді типолого-параметричного комплексу дієслівних міжмовних омонімів, де представлено кількісний і якісний склад семантичних і номінативних структур.

Список використаних джерел включає 219 найменувань праць вітчизняних і зарубіжних авторів (у тому числі 36 лексикографічних джерел).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Інтерес до омонімії в різні періоди історії науки про мову пояснюється складною природою цього явища, яке вимагає комплексного вивчення у лексико-семантичному, граматичному та словотвірному аспектах. Пошуки структурних розбіжностей, які характеризують відмінності й співвідношення омонімів у системі мови, призвели до розмежування лексичних, морфологічних, непохідних і похідних омонімів, а також тих, що позначають близькі або віддалені семантичні сфери. Проте загальні закономірності розвитку омонімії як у межах системи однієї мови, так і на міжмовному рівні, а також критерії розмежування різних типів омонімів до цього часу лишаються не з'ясованими. Це стосується дослідження фактів подібності й відмінності окремих фрагментів споріднених мов. Незважаючи на їхню природну близькість, у кожній з мов відбувалися складні процеси дивергенції словникового складу, а також семантичного засвоєння запозиченої лексики на різних хронологічних зрізах. У такий спосіб формувались лексико-семантичні структури, специфічні для кожної з мов, до яких можна віднести й слова, однакові чи близькі за звучанням, але різні за семантикою, тобто міжмовні омоніми.

Традиційно міжмовна омонімія розглядається як у вузькому, так і широкому розумінні. Більшість дослідників (М.П.Кочерган, А.Є.Михневич, А.Є.Супрун, І.С.Ровдо, О.А.Шаблій) поділяє широке розуміння міжмовної омонімії, згідно з яким міжмовними омонімами вважаються семантично нееквівалентні повнозначні та неповнозначні слова, які мають у двох чи більше споріднених або неспоріднених мовах інтерферентно схоже фонетичне і/або графічне оформлення (за умови варіативності в межах аналогічних фонем та національного графічного представлення), чи ті, що складаються з інтернаціональних компонентів. При цьому розбіжності в семантиці міжмовних омонімів можуть коливатися від незначних стилістичних відтінків до навіть антонімічних семантичних розбіжностей.

Розмежування дієслівних міжмовних омонімічних одиниць на абсолютні та відносні, гомогенні та гетерогенні в реферованому дослідженні не збігається з відповідним тлумаченням, яке вкладається в ці поняття при вивченні внутрішньомовної омонімії. З цього погляду **абсолютні дієслівні омоніми** кваліфікуються як одиниці з одним і більше неідентичними значеннями в зіставлюваних мовах і в свою чергу розмежовуються на **гомогенні** і **гетерогенні**. Гомогенні – це омоніми з мотивованими семантичними структурами. Вони мають *експліцитну*, або прозору, чи *імпліцитну*, або стерту, внутрішню форму, відтворювану шляхом спеціальних етимологічних пошуків. Під гетерогенними омонімами розуміють різномотивовані аломорфні дієслівні номінативні одиниці, збіг між якими є випадковим. **Відносна** міжмовна омонімія виникає на спільному семантичному тлі при різному співвідношенні прямого та переносних значень лексичних корелятивів.

Кількісний аналіз за ієрархічно структурованим набором ЛСВ, що зумовлює міжмовну омонімію, дозволив розподілити виділені 350 омонімічних пар за 41 типом та 89 моделями. Абсолютні ДМО (98 прикладів) складають 11 типів, що поєднані 13 різними моделями. Семантична структура ДМО має такі різновиди: нерозгалужена (далі НСС) в обох мовах, розгалужена (далі РСС) в обох мовах та комбінована: розгалужена в одній з мов/нерозгалужена в іншій (далі КСС). Найбільшу кількість абсолютних ДМО (48 пар, 6 типів, 6 моделей) має КСС. РСС в обох мовах проілюстрована 27 прикладами (4 типи, 6 моделей), а НСС в обох мовах – 23 прикладами (1 тип, 1 модель).

Відносні ДМО представлені 252 прикладами, що об'єднуються в 30 типів і мають 76 структурних моделей. РСС в обох мовах мають 86 омпар (16 типів, 30 моделей), КСС – 28 (3 типи, 11 моделей). Виявлено 11 типів ДМО, куди входять омпари з РСС і омпари з КСС (161 приклад, 16 моделей з РСС і 19 – з КСС).

У виділених типах та моделях за ознакою формальної варіативності, акцентологічних відмінностей та з огляду на генетичні й функціонально-семантичні особливості зіставлюваних дієслів нами виявлено 12 пар абсолютних ДМО й 23 – відносних. Зокрема, у 21 типі виявлено ДМО з акцентологічними відмінностями (35 прикладів із 350), що становить 10 % від усього досліджуваного омонімічного корпусу. З них 7 типів представлено абсолютними омонімами, а 14 – відносними.

Спорадично представлена **абсолютна омонімія з НСС**, що зумовлена моносемією некорелятивних значень в обох мовах. Так, наприклад, укр. *набу(р)ити1(1)* "налити багато чого-небудь" – з накореневим наголосом та рос. *набури(ть)1(1)* "просвердлити буром в якійсь кількості" – з наголосом на суфіксі тематичної основи (при укр. *насвердлити*) співвідносяться з неоднаковою сигніфікативною сферою й передбачають прямий об'єкт дії. При цьому зазначимо, що цифра в дужках означає кількість ЛСВ, які зумовили міжмовну омонімію; без дужок – кількість ЛСВ на внутрішньомовному рівні, надрядковий індекс вказує на внутрішньомовну омонімію.

РСС абсолютних ДМО з акцентологічними варіантами представлена такими омокорелями: *зори(ти 2(2), зорі(ти 4(4) – зо(р)ить 1(1), зори(ть 1(1), лу(ч)ити 1(1), лучи(ти 1(1) – лучи(ть 2(2), ску(л)ити¹ 1(1), ску(л)ити² 1(1) – скули(ть 2(2), шари(ти¹ 1(1), шари(ти² 2(2) – ша(р)ить 2(2)*. Зокрема, дієслівні омоодиниці укр. *зори(ти, зорі(ти* – рос. *зо(р)ить, зори(ть*, що постали в результаті внутрішньомовної омонімії, в українській мові мають спільну семантику зорового сприймання, пов'язуються з ідеєю світла, на відміну від російської, де значною мірою представлена семантика росту, доведення до певного стану. В українській мові дієслово *зори(ти* має такі значення, як "дивитися", "стежити за кимось, спостерігати". Дієслово *зорі(ти* має стилістично забарвлене значення "сяяти", "світити" (поетичне), "блищати під впливом сонячного проміння" й переносне "світитися (про очі)", "світати". Первісне значення лексеми в українській мові пов'язується з етимологічно спорідненими лит. *zarija* "жаринка", *zarios* "жар", *zara* "заграва, сяйво", *zereti* "блищати", *zeruoti* "тліти, світитися", прус. *sari* "жар", до яких зводяться також праслов'янське **zъreti*, укр. *зр(и)ти, здр(и)ти*. За свідченням М.Фасмера, ідея зорового сприймання світла є етимологічно спільною для цих слів, які, ймовірно, постали унаслідок розпаду полісемії на омоніми.

Певні акцентологічні відмінності простежуються також в омопарах з **КСС**: *заплу(т)ати 4(4) – заплута(ть 1(1), обме(ж)увати 2(2) – обмежева(ть 1(1), обсто(я)ти 2(2) – обсто(я)ть 1(1), очу(т)и(т)ися 2(2) – очути(ть)ся 1(1), утиска(ти (втиска(ти) 2(2) – ути(с)кати 1(1)*.

Досить подібною є дієслівна семантика омонімічних одиниць *утиска(ти (втиска(ти) 2(2) – ути(с)кати 1(1)*, які вирізняються наголосом. Так, лексема *утиска(ти* та її варіант *втиска(ти* (у цьому разі наявне чергування у-в) має два значення: "непомітно дати комусь щось у руки", "вдавити що-небудь". Останнє значення виявляється подібним до російського відповідника з накореневим наголосом *ути(с)кати* "втискуючи, вмістити куди-небудь". Обидва ці значення пов'язуються з актом фізичної дії, спрямованої на її об'єкт, проте дії просторово обмеженої. Значення російського *ути(с)кати* є стилістично маркованим, просторічним. За свідченням Є.Тимченка, в староукраїнській мові дієслово *втиснутися* крім прямого значення, пов'язаного з обмеженням чогось або проникненням всередину якоїсь лінійної субстанції (локусу: вхід, місце, приміщення), має переносно-метафоричну семантику з ідеєю утискання моральних прав і громадських свобод.

Відносні омоніми з акцентологічними розбіжностями представлені **РСС** та **КСС**, з яких кількісно переважають перші. На відміну від абсолютних омонімів, у плані розгалуженості/нерозгалуженості семантичних структур, відносні не мають **НСС**. Дієслова з **РСС** укр. *мая(ч)и(ти) (мая(чі(ти)¹ 1(1), мая(ч)и(ти) (мая(чі(ти)² 4(3) – рос. мая(ч)ить 6(5)*, з яких укр. *мая(ч)и(ти) (мая(чі(ти)¹, мая(ч)и(ти) (мая(чі(ти)²* можна вважати такими, що розійшлися за значеннями на внутрішньомовному рівні. Імплицитність їх внутрішньої форми й семантичних зв'язків між ЛСВ пов'язується з первісною ознакою

слабкого світла, слабкого зору і т.ін. Зазначені дієслова утворені від праслов'янської іменної основи *мајакъ, яка сягає первісного *мајати. Це етимологічно спільне значення було по-різному трансформоване російською та українською мовами. Так, зокрема, в російській мові воно закріпилося при об'єктивації ідеї зорового сприймання та знакових форм його вираження (пор. рос. *маячить* "пояснювати, показувати знаками", "надокучливо виникати перед очима", "передбачуватись, очікуватись, виднітись"). Основні значення є переносно-метафоричними, що виникли на основі функціональної подібності, інші – розмовно-просторічними. Натомість в українській мові дієслово *маячи(ти) (маячи(ти))*² в основній частині значень пов'язується з семантикою темного/світлого, й переносно – з різною інтенсивністю вияву візуальної екзистенції, зокрема, "блукати в темряві, відбиватися через уявлення, з'являтися час від часу". Відносність омонімії простежується при збігові набору прямих ЛСВ рос. *маячить* з укр. *маячи(ти) (маячи(ти))*¹ і розбіжностях у значеннях "незв'язно, нерозбірливо говорити уві сні або в стані хвороби, марити". У цьому разі ще зберігається зв'язок із семантикою неясного сприйняття дійсності, що розвинулася з ідеї слабкого вияву світла, мерехтіння.

Окремі дієслівні омонімічні одиниці, що різняться наголосом і належать до розряду відносних з КСС, семантично співвідносяться з ідеєю звукової ознаки, тобто становлять похідні утворення від звуконаслідувальних слів. Так, дієслова *гука(ти) 2 (2)*, *гукати 1(-)* в українській мові практично повністю збігаються з російським *гукать 1(-)* у значенні "видавати глухі, різкі звуки". Відмінності простежуються на семантико-стилістичному рівні, оскільки в російській мові це значення розмовне, на відміну від загальноживаного українського. Українське *гука(ти) 2 (2)* та *гукати 1(-)* ілюструє внутрішньомовну омографію: укр. *гука(ти) 2(2)* та рос. *гукать 1(-)*. За етимологічними даними, в українській мові дієслово *гука(ти) 2(2)* представлене у вигляді двох омонімічних одиниць *гукати 1*. "штовхати", яке, очевидно, пов'язане з віддієслівним іменником *гук, грюкіт*, що первісно означало "грюкати, стукотіти". Водночас *гукати* розвиває діалектні значення "запліднювати", які, за свідченням І.Верхратського, є запозиченням з польської або чеської мов (пор. польськ. *hukać* "спаровуватися"). Останнє семантично пов'язується з *hukać* "кликати". В українській мові, на відміну від російської, більшість ЛСВ дієслова *гука(ти)* зближується з семантикою говоріння, тобто ЛСВ виявляються сигніфікативно подібними до дієслів *кликати, кричати*. Останні входять до лексико-семантичної групи дієслів зі значенням "говоріння, думання, мисленневої діяльності".

Специфіка вияву референтної та сигніфікативної сфер досліджуваних ДМО дозволяє виокремити 5 основних *функціонально-ономасіологічних груп* (далі **ФОГ**):

1. Дієслова на позначення процесів реальної дійсності й загальних форм існування матерії, які розмежовуються на дві підгрупи: а) дієслова з екзистенціальною семантикою (ЛСГ зародження, початку, завершення,

зникнення, деструкції або знищення матерії): укр. *явля(тися* – рос. *явля(ться*, укр. *дозрі(ти* – рос. *дозре(ть*; укр. *зни(кнути* – рос. *сни(кнутъ*, укр. *ча(хнути* – рос. *ча(хнутъ* та б) дієслова на позначення станів і процесів Всесвіту, астрономічних понять, земної поверхні, часу, простору: укр. *зори(ти*, *зори(ти* – рос. *зо(рить*, *зори(ть*; укр. *лучи(тися* – *лучи(ться*; укр. *проляга(ти* – рос. *пролега(ть* тощо).

2. Дієслова на позначення природних, фізичних станів об'єктів довкілля: а) ЛСГ зорового сприйняття, світла/пітьми, бачення/небачення, горіння, свічіння тощо: укр. *хлю(пати* – рос. *хлю(пать*; укр. *надиви(тися* – рос. *надиви(ться*, укр. *гляді(тися* – рос. *гляде(ться*; укр. *загаси(ти* – рос. *загаси(ть*, укр. *ви(світити* – рос. *вы(светить*; б) стану природи, внутрішнього стану людини: укр. *заві(трити* – рос. *заве(треть*, укр. *натоми(ти* – рос. *натоми(ть*; в) дієслова зі значенням звучання й ономотопеї: укр. *о(йкнути* – рос. *о(йкнутъ*; укр. *запле(скати* – рос. *заплеска(ть*.

3. Дієслова на позначення деструкції, руйнування, обробки об'єкта з метою зміни його стану: укр. *руби(ти* – рос. *руби(ть*; укр. *обкра(ювати* – рос. *обкра(ивать*, укр. *постира(ти* – рос. *постира(ть*; укр. *трі(пати*, *тріпа(ти* – рос. *трепа(ть*.

4. Дієслова на позначення абстрактних понять (психічних, інтелектуальних, вольових, емоційних станів та процесів): укр. *хли(пати* – рос. *хли(пать*; укр. *ви(знати* – рос. *вы(знать*; укр. *ви(зубрити* – рос. *вы(зубритъ*; укр. *оха(яти* – рос. *оха(ять*; укр. *раді(ти* – рос. *раде(ть*; укр. *дурні(ти* – рос. *дурне(ть*; укр. *мли(ти* – рос. *мле(ть*; укр. *щемі(ти* – рос. *щеми(ть*; укр. *жури(тися* – рос. *жури(ться*.

5. Дієслова на позначення життєвого циклу людини, соціальних стосунків, контактів, етикету тощо з такими ЛСГ, зокрема, як а) життя, смерть, доля: укр. *ворожи(ти* – рос. *ворожи(ть*, укр. *заворожи(ти* 1. "гаданням на картах віщувати долю"; 2. "вплинути на когось чи щось своїми чарами"; 3. "зачарувати, полонити" (переносне) "причарувати" – рос. *заворожи(ть* у значенні укр. *заворожи(ти* 2, 3; укр. *гада(ти* 1. "думати, розмірковувати"; 2. "мріяти"; 3. "вважати"; 4. "мати намір щось зробити"; 5. "розкладаючи гадальні карти, віщувати майбутнє чи минуле"; "ворожити"; 6. "здогадуватися, припускати"; 7. "очікувати, сподіватися" – рос. *гада(ть* збігається з трьома останніми значеннями українського відповідника; укр. *губи(ти* "втрачати щось", "втрачати певні якості, особливості", "призводити до загибелі" – рос. *губи(ть* збігається тільки з останнім значенням українського дієслова; б) сфера обміну, звичаєвість, обрядовість: укр. *гости(ти* – рос. *гости(ть*; укр. *заручи(тися* – рос. *заручи(ться*; укр. *ла(дити* – рос. *ла(дитъ*; в) етикет, мораль, форми ввічливості й інші аксіологічні поняття: укр. *віта(ти* – рос. *вита(ть*; укр. *вві(рити* – рос. *вве(рить*; укр. *осла(вити* "поширити добрі вісті, похвалити", "поширити погані чутки, зганьбити" – рос.

осла(вить) (у цьому разі показовим виявляється енантіосемічне протиставлення семем "добре"/"погане" в українській мові, на відміну від російської, де маємо тільки одне значення; рос. *оха(ять)* "звести наклеп" відрізняється від українського *оха(яти)*, пов'язаного з ідеєю фізичної чистоти, позитивного зовнішнього вигляду, порядку (де простежується аксіологічне семантичне протиставлення "добре"/"погане", "чисте"/"брудне", символічно переосмислене як "чорне"/"біле").

За формальними (словотвірними) ознаками та з огляду на зв'язок акціональної семантики зі способами дієслівної дії ДМО розподіляються на кілька *аспектуальних класів*. Спосіб дієслівної дії в реферованому дослідженні розглядається як один з виявів поняттєвої категорії аспектуальності, тобто способу існування ситуації в часі (А.А.Залізник, О.Д.Шмельов).

ДМО, утворені шляхом поєднання омонімічних афіксів з мотивуючою дієслівною основою, співвідносяться передусім з ідеєю початку, кінця, завершення або досягнення певного результату дії.

Ідея початку дії виявляється в різних відтінках, на позначення яких використовуються такі терміни, як починальний (інхоативний, інгресивний, інцептивний). Практично всі міжмовні омоніми зі значенням початку дії є гомогенними, тобто мають подібну мотивацію як імпліцитну, так і експліцитну. Переважна більшість цих одиниць є відносними міжмовними омонімами з різним виявом РСС/НСС. Рідше зустрічаються абсолютні омоніми. Дієслівні одиниці зі значенням починальності утворюють невелику групу з афіксами *за-*, *на-* і *по-*, що мають різний ступінь продуктивності.

Аналіз показав, що окремі омоніми в зіставлюваних мовах при збігу в одному зі значень і розбіжностях в інших (пор. укр. *зачи(ркати)* "почати видавати скрипучі звуки (про птахів)", "почати чиркати (про запальничку, сірники)", останнє з яких відповідає російському *зачи(ркать)*), характеризуються однаковими починальним способом дієслівної дії. Те ж саме стосується і таких абсолютних омонімів, як укр. *заві(трити)* – рос. *заве(треть)*, в яких спільними є семантична ознака починальності та внутрішня форма, але різною є референтна сфера слів (в російській мові позначається початок процесу псування продуктів, а в українській – початкова фаза такого явища природи, як вітер).

Досить продуктивну групу становлять дієслівні омоніми з *фінитивним* (перфективним) способом аспектуальності. Дієслова цього класу означають припинення певної діяльності або стану, виражаючи не обмежені в часі процеси, а також обмежені дії з ефектом досягненості. Ці дієслова мають помітне експресивне забарвлення і часто містять у своїй РСС/НСС оцінний компонент.

Специфіка міжмовних кореляцій зазначених способів дієслівної дії виявляється на тлі внутрішньомовної омонімії при зіставленні окремих ЛСВ полісемічного слова, а також при поєднанні елементів омонімії в одній із

зіставляюваних мов з полісемією й моносемією слів, які входять у різні опозиції за аспектуальністю (фінітивний/інтенсивно-результативний, фінітивний/тривало-обмежувальний, фінітивний/кумулятивний, фінітивний/пом'якшувальний, фінітивний/дистрибутивно-розподільчий та інші способи дії. До того ж розбіжності дієслів-омонімів можуть виявлятися у плані початкового або завершального етапу дії. Таке взаємопроникнення різновидів аспектуальності має місце й при зіставленні дієслівних ЛСВ в окремо взятій мові.

Пошук причин появи цих явищ засвідчує, що найчастіше ДМО зумовлюється омонімією афіксів при їх поєднанні з різними твірними основами (пор. укр. *загаса(ти)* – рос. *загаса(ть)*, яким властиві омонімічні префікси й різні мотивуючі паронімічні основи – *гасати* "швидко бігати" і *гасити* "припиняти горіння") або ж омонімією дієслівних коренів при спільній ідеї початку дії, співвіднесеної з різними етимонами: укр. *зави(ти)*¹ відповідає значенню рос. *завыть* "почати вити (про собак, вовків)", "почати утворювати звуки, що нагадують виття" // "почати видавати протяжні звуки, сумну, жалісну мелодію", "почати голосно й протяжно стогнати". Ці ЛСВ пов'язуються спільним звуконаслідувальним ефектом. Натомість *зави(ти)*² словотвірно співвідноситься з ізоморфною мотивуючою основою з іншим значенням "обгорнути що-небудь". Зрідка причиною міжмовного зіткнення дієслівних лексем є омонімія коренів. Ще далі відійшло від вихідного деривата третє найменування *зави(ти)*³ "вплести, з'єднуючи щось в одне ціле", "заплести і завити вінок, косу" також із семантикою непрямого, оберненого руху, згинання тощо. Ці омоніми в українській мові повністю збігаються за семантикою з рос. *зави(ть)*. Омонімію коренів маємо в омонімічній парі укр. *притопи(ти)* – рос. *притопи(ть)*, де *притопи(ть)* має значення "неповністю опустити у воду" та "розпалити ще дров, докинути", на відміну від українського *притопи(ти)* "втопити" з досягально-результативним ефектом.

Спорадичною є омонімія, що постала у результаті випадкового збігу дієслів в окремих граматичних формах. Так, комплекс семем омонімічних внутрішньомовних структур *присипа(ти)*¹ 1. "викликати сон, присипляти", 2. (перен.) "викликати стан запаморочення", 3. "робити бездіяльним, інертним", 4. "присипляти пильність, створювати ілюзію спокою, безпеки"; *присипа(ти)*² 1. "падати на землю, посилюватися час від часу (про дощ, сніг)", 2. "придушувати, привалювати чимось сипучим", 3. "покривати тонким шаром" лише почасти (в одному, останньому значенні) збігається з російським семантичним корелятом *присыпа(ть)*. Але в цьому разі маємо омонімію тільки в українській мові, бо омонімічний збіг відбувається тільки у формі недоконаного виду цих дієслів зі спільним афіксом і значенням неповноти вияву дії: *при-сипа́ти* (від *спати*) і *при-сипа́ти* (від *сипати*).

Окремі дієслова, що мають спільний етимон, також вступають в аспектуальні опозиції. Так, якщо укр. *попра(ти)*¹ "випрати" та *попра(ти)*² "перемогти, знищити" має фінітивно-досягальний спосіб дії, то *попра(ти)*¹ 2. "прати певний час" – делімітативний. В російській мові всім семемам дієслів

властиве результативне (фінітивне) значення. Як свідчать етимологічні пошуки, історично спільними були значення слів *попрати* "стирати, колотить бельє" і *попра(ть)* "потоптати, зневажити, подавити", які раніше, зокрема в праслов'янській мові, належали до одного семантико-етимологічного гнізда. Дослідники вбачають між цими омонімами безпосередній мотиваційний зв'язок: ст.-сл. *попрати* "наступити, затоптати" є префіксальним утворенням (з афіксом *по-*) від *прати* "давити, топтати", про що свідчить і укр. *пра(ти)*, ст.-сл. *поприште* з первісним значенням "шлях, яким ходять", рос. *поприще* "місце для бігу, боротьби". Натомість М.Фасмер вважає ці одиниці негомогенними, різнорідними й генетично не пов'язаними між собою, подаючи їх як омоніми. Перший омонім співвідноситься з праслов'янським **pъrati*, яке виявляється спорідненим з лит. *perti, periu* "бити, сікти віником", лтс. *pert* з таким самим значенням, *harkanem* "б'ю". Друге слово-омонім пов'язується з спільнокореневим *перти*, яке також має відповідники в різних індоєвропейських мовах: лит. *spirti, spiriu* "топтати ногами, притіснити", лат. *spernare* "відштовхувати, принижувати, зневажати", *sphurati* "відштовхувати ногами", *sparaiti* "штовхає". В окремих аспектуальних класах ДМО значення нагромадження поєднується з іншими способами дії, зокрема досягальним. Пор.: укр. *нагороду(ти)*¹ "дати винагороду за сумлінну службу", "віддячити за щось", "наділити чимось небажаним, неприємним" – рос. *нагороду(ть)* має просторічне значення "навалити", "наговорити", яке розвивається на тлі прямого "набудувати у великій кількості", відомим і українській мові (пор. укр. *нагороду(ти)*²). Зовнішня лексико-семантична реконструкція дозволяє прояснити нині втрачений мотиваційний зв'язок між цими значеннями, які за М. Фасмером, генетично сягають первісного "подарити город". Це пояснюється тим, що у феодальний період дарування земель було звичною нагородою воєначальникам. Отже, дієслово *на-городути* у значенні "обгородити чимось" безпосередньо походить від давньоруського *городъ* "огорожа, паркан, фортеця; місто, мур" (пор. слц. *hrad* "замок, фортеця, палац", полаб. *gord* "стайня, стодола", болг. *градъ* "місто, сад"), які є продовженням праслов'янського **gordъ*.

Потенційно причиною появи **абсолютної дієслівної міжмовної омонімії** є: 1) некорелятивна моносемія лексем; 2) внутрішньомовна омонімія з некорелятивною моносемією чи полісемією лексем; 3) внутрішньомовна омонімія з некорелятивною і моносемією, і полісемією лексем; 4) некорелятивна полісемія лексем обох мов; 5) некорелятивна полісемія лексем в одній із мов – моносемія лексем в іншій.

У свою чергу ці групи за ознакою внутрішньої форми (експліцитної чи імпліцитної), наявності/відсутності семантичних зв'язків між етимонами та ЛСВ чи їх оказіонального збігу розгалужуються на гомогенні та гетерогенні. Вони містять у своєму складі похідні й непохідні одиниці, а за генетичною ознакою ще й питомі (корінні) і запозичені слова-омоніми.

Абсолютні гетерогенні та гомогенні міжмовні омоніми можуть мати повний і частковий збіг плану вираження, а в семантичному аспекті характеризуються досить широким діапазоном розбіжностей ЛСВ у плані як первинної, так і вторинної номінації.

При високому ступені ізоморфізму цих одиниць, спільних етимонах і спільному словотвірному значенні відмінності між ними простежуються в імпліцитній деривації некорелятивних семем, типології способів існування дії в часі та омонімії афіксальних формантів. До того ж неідентичність дієслівних лексичних значень зумовлена різним виявом категорії аспектуальності, зворотності, врешті, своєрідним співвідношенням первинних і вторинних семем як у кількісному, так і якісному аспектах (стилістична маркованість семем, їхні функціонально-семантичні особливості, термінологізація чи детермінологізація ЛСВ).

Абсолютна гетерогенна міжмовна омонімія характеризується okazіональним збігом за формою різнокореневих аломорфних та семантично не зв'язаних між собою одиниць. З точки зору морфемної структури абсолютні гетерогенні омоніми являють собою непохідні або конструктивно похідні найменування. Семантична специфіка цих дієслів також виявляється крізь призму словотвірних, семантичних і аспектуальних класів дієслівних одиниць. Так, в українській мові **ту́ркати** становить звуконаслідувальне утворення з неідентичним комплексом переносно-метафоричних значень, пов'язаних з ідеєю говоріння, його російський омокорелят **ту́ркать** має ознаку інтенсивної дії, виконуваної певним суб'єктом. Українське **лікува́ти** походить від праслов'янського **lečiti*, похідного від **lekъ* "ліки", запозиченого з давньогерманського *leka* "ліки". В російській мові дієслово **ликова́ть**, очевидно, можна вважати запозиченням з церковнослов'янської мови "радіти, танцювати" зі спільною семантикою позитивного емоційного стану (пор. болг. *ликувам* "радіти, захоплюватись", "співати гімн", друс. *ликовати* "торжествувати, водити хороводи, співати, співом прославляти когось", рос. (діал.) *ликова́ть* "жити весело, багато", "посміхатись"). За свідченням О.М.Трубачова та М.Фасмера, це дієслівне утворення на **-ovati* мотивоване іменем **likъ* у значенні старослов'янського "хоровод, спів", яке зближується з гот. *laiks* "танці", лтс. *laigyti* "радіти", лит. *liguot* "бути бадьорим, бігати" тощо.

Аналогічні негомогенні відношення можна простежити і в неспіввідносних семантичних структурах таких дієслів, як рос. **спива́ть** 1. (розмовне) "робити рідким (заварений чай, каву), неодноразово зливаючи й розбавляючи водою під час пиття", 2. (просторічне) "відпивати трохи з поверхні чогось" та укр. **спива́ти** "видавати голосом музичні звуки", "оспівувати у віршах або піснях когось, щось", "говорити, стверджувати щонебудь, підлещуючись". На синхронному зрізі ці омонімічні одиниці зі словотвірного погляду утворені від різних мотивуючих основ – *пи́ть* і *спива́ти* - і мають неоднакову формально-мотиваційну структуру, отже їх збіг за формою є випадковим. З погляду їхньої етимології, показовою виявляється

реконструктивна версія О.Трубачова та В.В.Іванова про зв'язок понять *питу* – *поїти* (*лити*) та *співа(ти)* (рос. *петь* – "славити", "закликати богів", а також праслов'янський паралелізм похідних *darь – *pirь – *piti як близькість *pirь до обміну дарами. За іншою етимологічною версією, слов'янське *rēti розглядається як первісний каузатив до дієслова *piti, рос. *пить* (пор. тотожні форми *пою* "даю пити" і *пою* "видаю голосом музичні звуки". Перехід значень "поить">"петь" етимологічно зближується з поганським святом пожертвування (пор. ще дінд. *juhoti* "лє", *havate* "закликає").

До **абсолютних семантико-етимологічних (гомогенних) омонімів** належать похідні (префіксальні дієслова з похідною основою), що мають НСС, тобто моносемічні омоніми, кожен із яких має по одному некорелятивному значенню, наприклад, рос. *втача(ть)* "вшити (втачать рукава)" – укр. *вточи(ти)* "налити, влити тонкою цівкою води, націдити"; рос. *выгиб(ать)* "надавати чому-небудь гнutoї форми, згинати" – укр. *выгиба(ти)* "гинути, вмирати (про всіх або багатьох)"; рос. *нашко(дит)* "напакостити", напустувати, здійснити недобрий вчинок" – укр. *нашко(дити)* "завдати шкоди". Етимони окремих із зазначених омонімічних пар, як приміром, *выгиба(ти)* – *выгиба(ть)* мають культурно-обрядову маркованість (пор. первісну семантику згинання, фізичної деформації матерії, яка лежить в основі метафоричних понять смерті, втрати життя і т.ін, про що свідчать численні слов'янські та індоєвропейські лексичні паралелі). З огляду на категорію аспектуальності та інші граматичні показники до цих ДМО належать передусім перехідні дієслова доконаного виду. У цій групі дієслів актуалізується значення фізичної обробки, спрямованої на певний об'єкт – вилучення, видалення, деформація. Зазначена дієслівна семантика реалізується за допомогою префіксів *ви-*, *за-* і може вважатися категоріальною, оскільки пронизує практично всі досліджувані ДМО.

В основі повних семантичних відмінностей дієслів укр. *натомити(ти)* "втомити, довести до стану втоми" лежить спільна ідея тривалості, інтенсивності дії – рос. *натомит(ть)* "витримуючи в певних умовах, приготувати певну кількість чогось їстівного" (при укр. *натушкувати*). Однак у російській мові це значення пов'язується з фізичною обробкою предмета в певних температурних умовах чи середовищі, а в українській мові – з фізичним станом людини. Отже, процес семантичної дивергенції завершився не повністю, оскільки ще відчувається семантичний зв'язок між цими значеннями.

До структурно непохідних, точніше, безпрефіксальних омонімічних утворень, що втратили зв'язок з первинним етимомом і мають непрозору внутрішню форму, належать *губити* – *губи(ть)*, *раді(ти)* – *раде(ть)*, *торопити* – *торопи(ть)*, *дубити* – *дуби(ть)*. Ці дієслівні омоніми входять до таких груп: ЛСГ з ідеєю втрати, зменшення, рідше зникнення, а також зміни фізичного стану людини або природи (рослин), психічного або емоційного стану людини. Від зазначених омонімічних пар можуть утворюватися досить розгалужені словотвірні гнізда одиниць з різною типологією семантичних структур,

зумовлених різними синтагматичними зв'язками між афіксами (префіксами) та мотивуючим словом. Так, укр. *рубити* – рос. *рубить* мають спільне значення фізичної деструкції внаслідок дії чогось гострого, ріжучого, колючого. ЛСВ розгалужуються за процесуальною статичною і динамічною ознакою: дія певним знаряддям, що призводить до зміни стану, ліквідації, видалення, знищення об'єкта – "вдаряючи чимось гострим, розрізати на шматки", "вирубувати, прорізати отвір", "зрубуючи, валити на землю", "відділяти, відрізати сильним ударом". Значення знаряддєвості представлено тут експліцитно. Останнє нейтралізується при перенесенні значення на акт мовлення, набуваючи при цьому додаткової семи "раптовість", "інтенсивність" дії і входячи у фразеологічні зв'язки з варіативністю стрижневого компонента, зв'язаного, обмеженого в сполучуваності (пор. рос. *рубить/резать правду/правду-матушку* тощо.) Нарешті, останнє значення може вважатися енантіосемічним попередньому. Енантіосемію зумовлює поява семи "побудувати", "створити", яка виникає як результат поєднання дії з її функцією. Формально подібне українське *рубити* є значно вужчим, оскільки має тільки одне значення, пов'язане зі сферою ткацтва – "пришивати, підшивати, підгорнувши край тканини". Варто відзначити, що його паронімічний корелят *руба(ти)* практично повністю збігається за семантикою зі значеннями російської лексеми *рубить*.

Відносні гомогенні ДМО в свою чергу характеризуються частковим збігом здебільшого розгалужених ЛСВ, моделювання яких дає змогу виявити шість основних груп. Причиною їх виникнення є: 1) некорелятивна моносемія на фоні корелятивної міжмовної моносемії; 2) полісемія в одній мові – моносемія в іншій; 3) і моносемія, і полісемія лексем в одній мові – моносемія в іншій (і навпаки); 4) і моносемія, і полісемія в одній з мов – полісемія в іншій; 5) і моносемія, і полісемія в обох мовах; 6) часткова полісемія в обох мовах.

Отже, причин виникнення відносних омокорелятивів значно більше, ніж абсолютних. Найчисленнішою групою є остання (88 прикладів), у якій можна виділити три підгрупи:

1) подібність простежується в основній частині значень, а розбіжності – на периферії семантичних структур омонімів чи в різних функціонально-стилістичних характеристиках ЛСВ: укр. *добирати* 6(3) 1. "підбирати щось найбільш вигідне, прийнятне"; 2. "розуміти, осмислювати щось"; 3. "доїдати харчі"; 4. у значенні рос. *добирать* 3; 5. у значенні рос. 4; 6. у значенні рос. 5 – рос. *добирать* 5(2) 1. "йти по сліду, переслідувати звіра"; 2. (застаріле) "вичитувати когось"; 3. "закінчувати збирання чого-небудь"; 4. "доповнювати щось до певної міри"; 5. "завершувати набір книги, рукопису".

Специфічним значенням, що викликає омонімію дієслів *сочити* 3(1) – *сочить* 2(-), є "стежити за кимось, вистежувати", бо решта значень "випускати рідину", "добувати сік з чогось" в обох мовах збігаються. У цьому разі ДМО є гетерогенною, оскільки омонімічні структури утворені від різних мотиваційних основ. Українське *сочити* етимологічно пов'язується з давнім

сочити, *сочу* "шукати, розшукувати", *сочьба* "донос", що містять у собі давній корінь – *сок* – "звинувачувач". Натомість його формальний відповідник *сочити* словотвірно співвідноситься з мотивуючим *сок* "рідина";

2) збігаються два, три і більше значень в обох мовах, а міжмовну омонімію зумовлюють один і більше інших ЛСВ: укр. *біли(ти)* вживається на позначення зовнішнього та внутрішнього стану людини "робити чистим, білим, вмиваючись", "робити блідим", а в російській мові дієслово *бели(ть)* має три значення, два з яких збігаються зі значенням українського *біли(ти)* "покриваючи крейдою чи вапном, робити білим", "робити щось за допомогою спеціальної обробки". Водночас у російській мові наявне ще одне значення "покривати білилом обличчя". Як бачимо, останнє слово має значення цілеспрямованої дії, яка передбачає залежний поширювач-інструментатив (*білити чимось – фарбою, кремом, вапном* тощо) на певні об'єкти (*обличчя, хата, стіна* тощо);

3) збігаються прямі значення, а розбіжність простежується в переносному чи переносних значеннях: укр. *наві(яти)* – рос. *наве(ять)*, укр. *гри(зтисся)* – рос. *гры(зться)*, укр. *заворожи(ти)* – рос. *заворожи(ть)*.

За нашими спостереженнями, 2-а група також є продуктивною і налічує 60 міжмовних омопар. Так, гомогенність, спільність етимонів, простежуємо в укр. *обморочити 2(1)* – рос. *обморочить 1(-)*. Спільним для обох мов є значення "обдурити когось", проте в українській мові наявне ще значення "викликати запаморочення свідомості, одурманити". Етимологія виявляється досить прозорою: первісну мотивацію пов'язують з іменником *морок* "темнота", від якого маємо дієслівне утворення *морочить* "оповивати мороком". Звідси й переносне "дурманити, обдурювати". Етимон цих дієслів пов'язується з візуальним кодом, ідеєю слабкого світла, згасання, які входять у поле смерті й суміжних понять, зокрема міфологічних, чар і т.ін. О.Преображенський зближує *морочити* з дієсловами *меркнуть*, *смеркаться* та іменником *сумерки* в їх прямому значенні та з ідеєю нечистої сили, темноти (пор. культурну семантику понять **mer/mor*. За свідченням Є.Желєхівського, іменник *морок* має такі діалектні значення, як "темрява", "темний туман", "нечиста сила", "смертельний жах", "страждання".

Розмаїття семантичних структур як абсолютних, так і відносних ДМО з вираженою внутрішньомовною омонімією в одній з мов / в обох мовах може бути зведене до 42 різновидів, які детально проаналізовано в дисертації.

Висновки

1. Комплексне зіставно-типологічне дослідження міжмовної дієслівної омонімії в українській і російській мовах з погляду їхньої форми і змісту засвідчує, що в основу її класифікації можна покласти різні принципи й критерії: зовнішню та внутрішню форми слова, формальні й акцентологічні розбіжності, морфемну та словотвірну корелятивність, якісне і кількісне співвідношення

семантичних структур дієслів, характер співвідношення між прямим і переносним значенням, способи номінації омонімічних одиниць.

2. Шляхом поєднання семасіологічного й ономасіологічного підходів виокремлено абсолютну та відносну, гетерогенну та гомогенну міжмовну омонімію, з'ясовано основні джерела її виникнення, зокрема, внутрішньомовну омонімію та полісемію, внутрішньомовну омографію, okazіональний збіг форм, семантичні зрушення первісних значень слів, різну семантичну адаптацію запозиченої лексики, омонімію кореневої та афіксальної морфем, зумовлену неоднаковими синтагматичними зв'язками між афіксами і дієслівною мотивуючою основою, рідше – міжчастиномовну омонімію й омоформію.

3. Функціонально-семантичний підхід до міжмовної дієслівної омонімії дає змогу виокремити абсолютні омонімічні одиниці, що мають одне і більше різних значень, на відміну від відносних, які постають на спільному семантичному тлі з різними співвідношеннями прямого та переносного, загальнономовного і діалектного значень, їх різною стилістичною маркованістю, сферою вживання та іншими характеристиками.

4. Семантико-етимологічні, або гомогенні, кореляти характеризуються збереженням тісного семантичного й мотиваційного зв'язку між первинним чи вторинним комплексом семантичних структур, на відміну від гетерогенних, яким притаманна семантична дивергенція ЛСВ або випадковий збіг між лексемами, що представлені різноструктурними, різнокореневими аломорфними одиницями.

5. Функціонально-семантична стратифікація абсолютної та відносної омонімії орієнтується, з одного боку, на сигніфікативне поле дієслівної семантики, референтну сферу дієслів та їх мотивацію, на основі чого з'ясовано належність ДМО до певних функціонально-ономасіологічних груп у співвідношенні зі способами дієслівної дії, аспектуальними класами та іншими граматичними категоріями: перехідністю/неперехідністю, зворотністю тощо. Відмінності між цими ДМО простежуються й на рівні різних структурних типів та дериваційних гнізд одиниць.

6. Категоріальною ознакою гомогенної міжмовної омонімії є семантика активної фізичної дії з боку агенса — вилучення, зміна, обробка предмета, яка експлікується значною кількістю перехідних дієслів з прямим об'єктом дії. Неоднорідність семантики цих дієслів зумовлена різним виявом дії стосовно її внутрішньої межі (однократності, багатократності, тривалості, обмеженості, інтенсивності тощо), денотати яких виражають схильність до семантичного поєднання з дієсловами на позначення внутрішнього стану людини, візуального сприймання.

7. З погляду на референтно-ономасіологічні особливості дієслівної семантики відносних омонімічних одиниць передусім вирізняються дієслова звучання, просторової, візуальної, запахової семантики, морально-етичної оцінки, розумової діяльності. Значно рідше представлені омоморфеми на позначення емоційного стану, неактивної фізичної, фізіологічної дії, актів мовлення й комунікації, інтелектуальної діяльності, а також ономатопеїчні

утворення. В їхній дієслівній семантиці перехрещується кілька семантичних груп, складники яких утворюють різні семантичні й аспектуальні опозиції. Відносна омонімія простежується при збігу в основній частині значень й розбіжностях на тлі вторинних, стилістично і функціонально маркованих ЛСВ, що перебувають на периферії семантичної структури слова. Цей тип омонімії найчастіше зумовлюється незавершеним розпадом полісемії в одній із зіставлюваних мов, рідше – омонімією кореневої морфеми в одній із мов, а також внутрішньомовною омоформією (оказіональним збігом в окремих граматичних формах).

8. На основі протиставлення зазначених одиниць за формальною і семантичною ознаками (паронімічні зближення, кореляція словотвірно й семантично похідних ЛСВ зіставлюваних дієслів, специфіка поєднання омонімічних афіксів з твірною основою або неомонімічних афіксів з омонімічною твірною основою) змодельовано міжмовні перехресні оморяди.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях автора:

1. Мартиросян Л.І. Принципи класифікації гомогенних (семантико-етимологічних) дієслівних омонімів // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського держ. лінгвіст. ун-ту. Філологія. Педагогіка. Психологія. – Київ: Видавничий центр КДЛУ. – 2000. – Вип. 2. – С.177–180.
2. Мартиросян Л.І. Абсолютна дієслівна міжмовна омонімія: структурно-семантичний і контрастивний підходи (на матеріалі української та російської мов) // Система і структура східнослов'янських мов. Зб. наук. пр. – Київ: Знання. – 2001. – С.235–242.
3. Мартиросян Л.І. Переносне значення як засіб утворення гомогенної омонімії // Семантика мови і тексту. Зб. статей VI Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай. – 2000. – С.543–548.
4. Мартиросян Л.І. Функціонально-ономасіологічні групи українсько-російських міжмовних омонімів // Наукові записки. Зб. наук. ст. Всеукраїнськ. наук. конференції. – Полтава: Вид-во Полтавськ. держ. пед. ун-ту. – 2001. – С.25–34.

АНОТАЦІЯ

Мартиросян Л.І. Українсько-російська міжмовна омонімія в генетичному і функціонально-семантичному аспектах (дієслівна лексика).
– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2001.

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексний зіставно-типологічний аналіз українсько-російських дієслівних омонімів з погляду їхньої форми і змісту в генетичному, структурному, семантичному та функціональному аспектах. Шляхом поєднання семасіологічного й ономасіологічного підходів виокремлюється абсолютна та відносна, гетерогенна та гомогенна міжмовна омонімія, з'ясовуються основні джерела її виникнення, виявляється типологія семантичних структур омонімів,

простежуються процеси семантичного розвитку різних за походженням омонімічних корелятивів.

Визначено функціональні особливості дієслівної семантики омонімів у зіставлюваних мовах у зв'язку з аспектуальністю, морфемною семантичною кореляцією, словотвірними гніздами дієслів, їх належністю до певних ономасіологічних груп, а також змодельовано міжмовні перехресні ряди одиниць з урахуванням їх формальних розбіжностей. У межах кожного з досліджуваних типів установлюється кількісне і якісне співвідношення омонімічних ЛСВ, визначається сфера їх вживання, стилістична маркованість та ін.

Ключові слова: дієслівна міжмовна омонімія, семантична структура, лексико-семантичний варіант, етимон, мотиваційна ознака, модель, тип.

АННОТАЦІЯ

Мартиросян Л.И. Украинско-русская межъязыковая омонимия в генетическом и функционально-семантическом аспектах (глагольная лексика). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Киевский национальный лингвистический университет. – Киев, 2001.

В диссертационном исследовании осуществлен комплексный сопоставительно-типологический анализ украинско-русских глагольных омонимов с точки зрения их формы и содержания в генетическом, структурном, семантическом и функциональном аспектах. Посредством семасиологического и ономасиологического подходов разграничивается абсолютная и относительная гетерогенная и гомогенная межъязыковая омонимия, в основу которой положены: типология семантических структур, соотношение внутренней и внешней формы, прямых номинативных и переносных значений, а также формальные и акцентологические расхождения омонимических единиц.

Сквозь призму диахронического подхода прослеживаются процессы семантического развития разных по происхождению омонимических коррелятов, как исконных праславянских, так и заимствованных, связанных с разной семантической адаптацией в сопоставляемых языках.

Как показал анализ, семантико-этимологические, или гомогенные омонимы, характеризуются наличием тесных семантических и мотивационных связей между первичным и вторичным комплексом семантических структур в отличие от гетерогенных. Негомогенность разноструктурных (гетерогенных) абсолютных омонимических единиц обусловлена или окказиональным совпадением внешне сходных наименований, между которыми нет семантической и мотивационной связи, или же семантической дивергенцией исторически общих глагольных этимонов, которые разошлись в процессе семантической трансформации. Последняя может быть установлена только путём специальных этимологических поисков.

С позиции определения референтно-ономасиологических особенностей семантики абсолютных и относительных омонимов показательными являются глаголы со значением активного физического действия, разрушения, механической обработки, исчезновения, звучания, пространственной, визуальной семантики, морально-этической оценки, положительного эмоционального состояния, интеллектуальной деятельности и т.п. По признаку парадигматического ряда установлены семантические группы глагольных омонимов, в состав которых входят различные семантические и аспектуальные противопоставления "начинательная/финитивная фаза", "однократность/многократность", кумулятивный/ограничительный и др., выделяемые с учетом разных синтагматических связей между омонимичными аффиксальными или корневыми морфемами.

Относительная омонимия прослеживается при совпадении в основной части значений и расхождении на фоне вторичных, стилистически и функционально маркированных ЛСВ, которые находятся на периферии семантической структуры слова. Этот тип омонимии наиболее часто обуславливается незавершённым распадом полисемии в одном из сопоставляемых языков, реже – омонимией корневой морфемы в одном из языков, а также внутриязыковой омоформией (окказиональным совпадением в отдельных грамматических формах).

Такой подход позволил определить функциональные особенности семантики глаголов-омонимов в сопоставляемых языках в связи с аспектуальностью, морфемной и семантической корреляцией, словообразовательными гнездами глаголов, их принадлежностью к определенным ономасиологическим группам, а также установить межъязыковые перекрестные ряды единиц с учетом их формальных отличий. В рамках каждой из исследуемых групп устанавливаются качественные и количественные соотношения омонимических ЛСВ, определяется сфера их употребления, стилистическая маркированность и другие характеристики.

Ключевые слова: глагольная межъязыковая омонимия, семантическая структура, лексико-семантический вариант, этимон, мотивационный признак, модель, тип.

ANNOTATION

Martirosyan L.E. Ukrainian-Russian Interlingual Homonymy in Genetic, Functional and Semantic Aspects (Verb Lexis). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in philology, speciality 10.02.17 – Comparative Historical and Typological Linguistics. – Kyiv National Linguistic University. — Kyiv, 2001.

The dissertation focuses on a complex comparative-typological analysis of Ukrainian-Russian verb homonyms from the point of view of their form and content in genetic, structural, semantic and functional aspects. The use of semasiological and onomasiological approaches facilitated singling out and differentiating absolute and relative, heterogeneous and homogeneous interlingual homonymy, specifying its principal sources, building the typology of homonyms' semantic structures as well as tracing the semantic development of homonymic correlates different by origin.

Functional peculiarities of the verb-semantic homonyms in the compared languages were defined in connection with their aspectuality morphemic and semantic specificity, their onomasiological status and word-formative families of verbs. Interlingual cross-rows of the units under analysis were modelled with regards to their difference in form. Within each investigated type, quantitative and qualitative correlations of homogeneous LSV were determined, the sphere of their usage, stylistic colouring and other characteristics were defined.

Key words: verbal interlingual homonymy, semantic structure, lexico-semantic variant, ethymon, motivating feature, model, type.